

KATSAUKSET

Friedrich Fröbelin *Die Menschenerziehung* 1826 – 2008: Kääntäminen kontekstissa

Aili Helenius & Anu Lehtomäki

*Klassikot nousevat aina uudelleen pölystä, kun joku kiinnostunut löytää heiltä uuden-
veroisia näkemyksiä, jotka virittävät omaa ajattelua. Friedrich Fröbel on pedagogii-
kan klassikkona vähän tunnettu, vaikka hän omana aikanaan loi kasvatuskonseptin,
joka vaikutti kodin ulkopuolisen varhaiskasvatuksen leviämiseen moneen maanosaan.
Kuka siis oli Friedrich Fröbel? Fröbel-kiinnostus ja -tutkimus on virinnyt uudelleen
paitsi Saksassa (ks. Heiland 1989; 1998; 2004; Hebenstreit 2003), myös esimerkiksi
Yhdysvalloissa ja Ruotsissa (Johansson 1995; Öman 1991). Tässä katsauksessa pohdi-
taan, olisiko Friedrich Fröbelillä jotakin merkityksellistä sanottavaa suomalaiselle
nykylukijalle. Mistä johtuu, että ”lastentarhan isän” ainuttakaan työtä ei ole suomeksi
saatavilla, vaikka suomalainen lastentarha tunnistaa fröbeliläiset juurensa? Olisiko
aiheellista toisen käden lähteiden lisäksi saada edes hänen pääteoksensa suomenne-
tuksi? Artikkelissa pohditaan Fröbelin kääntämisen ongelmia ja käännoistyössä esiin
nousevia kysymyksiä.*

Friedrich Fröbelin tie varhaiskasvatuksen klassikoksi

Friedrich Fröbel syntyi 1782 Oberweissbachissa Thüringenissä pappisperheeseen. Äidin kuo-
lema pojan ollessa noin kymmenkuinen sekä isän uusi avioliitto vaikuttivat syvästi tulevaan
kasvattajaan, perheyhteyden ja naisen kasvatuksellisen merkityksen puolestapuhajaan. Isän ja
pojan välit olivat etäiset, mikä ilmenee suoraan Fröbelin omasta tekstistä (Fröbel 2003). Hänen
panteistisesta, aikansa filosofiaan kantaa ottavasta uskontokäsityksestään voisi etsiä psykologi-
sia heijastumia myös tuosta suhteesta. Friedrich Fröbelin koulutus jäi lähinnä itseopiskelun
vara. Juontuiko osin siitäkin idealistinen uhmakas pyrkimys luoda saksalainen yhtenäiskou-
lu kansaa yhdistämään? Ranskan vallankumous puhkesi pojan ollessa seitsenvuotias. Valistus
oli viritetty ja saksalainen idealismi kehittänyt valistuksen perinnöstä oman tulkintansa. Dra-
maattiset törmäykset lienevät noissa oloissa olleet Fröbelin kohdalla välttämättömiä. Nämä
kantoivat kuitenkin hedelmää - oma elämänkohtalo ja aatteet kietoutuvat Fröbelin kohdalla
harvinaisen tiiviisti toisiinsa.

Tyttökoulussa alkeisopetuksensa saanut Friedrich etsi, mutta ei löytänyt omaa alaansa met-
sän- tai tilanhoidosta. Vanhemman opiskelijaveljensä avustamana hän kirjoittautui vuonna
1800 Jenan yliopistoon. Jenan yliopistoa oli kutsuttu ”Hengen vapaasatamaksi” (*Freihafen des
Geistes*, ks. Steffen 2009), mutta aika muuttui: Filosofi Johann Gottlieb Fichte menetti juuri
vuonna 1800 professuurinsa ateismikiistan vuoksi ja pakeni Berliiniin (Jauhiainen 2006, 20).

Goethen tukemana nuori Friedrich von Schelling, jolle henki ja luonto olivat identtiset, ja joka oli alkujaan Fichten seuraaja, sai Jenasta ensimmäisen professuurinsa, jossa toimi vuoteen 1803 asti. Näiden virtausten vaikutuspiirissä Friedrich Fröbel opiskeli Jenassa hajanaisesti luonnontieteitä sekä mineralogialla, josta muodostui pitkäaikainen kiinnostuksen kohde. Ilman kodin taloudellista tukea poika joutui keskeyttämään opintonsa ennen kuin toinen vuosi oli kulunut (Mitzenheim 1982, 75).

Vaellusvuosiensa jälkeen Frankfurt am Mainin mallikoulun opettajan sijaisena Fröbelillä oli tuoreeltaan vuonna 1805 tilaisuus osallistua jalan tehtyyn ekskursioon pedagogi Johann Heinrich Pestalozzin luo. Kasvatuksesta tuli nuoren opettajan kutsumustehtävä ja Pestalozzista hänen henkinen isänsä, jonka luo hän palasi myöhemmin kotiopettajan tehtävässään. Fröbel syventyi kriittisesti Pestalozzin kasvatusmetodiin ja kehitti sitä elämäntyössään eteenpäin etsien erityisesti kaikkein nuorimmille lapsille soveltuvaa kasvatustapaa. Fröbel perusti edesmenneen veljensä poikien kasvattamiseksi oman pedagogisen laitoksensa. Opetusalalla saamiensa kokemustensa perusteella hän julkaisi omakustanteena 1826 pääteoksensa *Die Menschenerziehung* (Fröbel 1926 [1826]). Kasvatuksen varhaisimpien vaiheiden merkityksen ymmärtäminen, ehkä myös edellä mainitun teoksen saama vastaanotto ja levottomat ajat suuntasivat Friedrich Fröbelin luovan kiinnostuksen pikkulapsipedagogiikkaan, varhaiskasvatukseen, leikin merkitykseen, didaktisten välineiden suunnitteluun ja tuottamiseen sekä pienten lasten opettajien koulutukseen. Hän julkaisi myös kasvatusta koskevia lehtiä, kuten *Die erziehenden Familien* (Kasvattavat perheet, tammi – huhtikuu 1826), *Sonntagsblatt* (Sunnuntailehti, 1838 ja 1840) sekä *Zeitschrift für Friedrich Fröbels Bestrebungen* (Friedrich Fröbelin pyrkimyksiä käsittelevä aikakauslehti, 1851–1852; ks. Hoffman 1984, 183–189).

Ajan virtauksista ja omasta elämästä selittyä luonnontieteiden vahva painotus Fröbelin kaavailemassa opetussuunnitelmassa. Pienenä esimerkkinä mainittakoon vaikkapa se, että Fröbel modernilla tavalla ohjaa johdattamaan vasta puhumaan opettelevan lapsen huomion myös määrällisiin suhteisiin, ja antaa menetelmästä yksityiskohtaisia neuvoja kasvattajalle (Fröbel 1982 [1826], 49–51). Ajan filosofista keskustelua heijastelee myös hänen opetussuunnitelmansa luonnonfilosofinen peruslähtökohta ja Hegeliin viittaavat dialektisen metodin käytännön sovellukset suunnitelman kokonaisuudessa, mutta myös mm. ”leikkilahjojen” (*Spielgaben*) suunnittelussa. Fröbel tutki oivaltavalla psykologisella tarkkanäköisyydellä lasten kiinnostuksen kohteita syntymästä poikaikään ja kehitti kokemuksiaan hyödyntäen opetussuunnitelman sekä tarvittavan opetusvälineistön, joiden ansiosta hän myöhemmin sai työlleen merkityksellisiä jatkajia myös Suomessa (Lujala 2009, 208).

Fröbeliläisyys ja Suomi – varhaiskasvatuksen hiljaisesta tiedosta tieteelliseen kontekstiin

Suomeen Fröbelin vaikutus kantautui erityisesti Cygnaeuksen ihastuttua opintomatallaan käytännössä fröbeliläiseen metodiin. Lastentarhanopettajien koulutus aloitettiin meillä Cygnaeuksen jo kuoltua fröbeliläisen esikuvan mukaisesti kansanlastentarhojen kursseilla, jotka pitivät jo ennen 1900-luvun vaihdetta kaksivuotiseksi oppimääräksi. Opiskelemaan otettiin ”sivistyneitä naisia”. (Lujala 2008.) Suomalaiset opettajat opiskelivat fröbelinsä aluksi suoraan Saksassa ja siirsivät myöhemmin tätä perimätietoaan lastentarhaseminaarien ja opettajankoulutuksen välityksellä eteenpäin.

Yhtään Fröbelin teosta ei ole suomennettu. Voikin hyvällä syyllä kysyä, miksi tunnemme Pestalozzin, Steinerin, Montessorin ja Freinet’n reformipedagogisia kirjoituksia, mutta olemme unohtaneet Fröbelin? Vastauskin saattaa olla pääteltävissä. Uskonnolliset ja poliit-

tiset kiistat, joiden vuoksi Preussissa astui voimaan lastentarhakielto (1851–1860) ovat ehkä nyt unohduksissa, mutta vaikeutena on edelleen se, että Fröbel kirjoittaa omalla erikoisella tavallaan; hän on vaikealukuinen, varsinkin kun saksan kieli on päässyt nykylukijalta lähes unohtumaan.

Fröbel on hyvin syvällisesti pohtinut kasvatusta syntymästä alkavaan poikaikään asti. Odotellessamme hänen koottujen teostensa täydellistä saksankielistä laitosta voisi käsityksemme mukaan nykylukijaa erityisesti kiinnostaa lasten tarkkaan toiminnalliseen observointiin perustuva varhaiskasvatuksen ja alkuopetuksen sisällöllinen opetussuunnitelma, jonka hänen pääteoksensa, *Die Menschenerziehung*, hahmottelee. Kolmikymmenvuotisen varhaiskasvatuksen yliopistouran aikana emme ole teoriassa emmekä käytännössä vielä kohonneet Fröbelin esittämän opetussuunnitelman tasolle, ainakaan Suomessa. Voikin kysyä, olisiko aika – muutettavat muuttaen – keksiä aito lastentarha uudelleen pedagogisena toimintana, lasten kehitystä ja kotien kasvatustyötä tukevana yhteisönä? Olisi hyvä palata Fröbelin ajatuksiin, jotta paremmin näkisimme, missä tilanteessa ja minkälaisen haasteiden edessä itse olemme. Kasvatustieteilijä orientoituu historiaan tapansa mukaan jälleen kerran pragmaattisesti (ks. Jauhiainen 2008, 4).

Fröbelin opetussuunnitelmassa oppiaineet ovat eritellysti mukana ja niiden johtaminen sekä oikea-aikainen aloitus saa kirjoittajalta paljon huomiota. Opetussuunnitelma painottaa kasvattajan ja opettajan asemaa, vaikka samalla antaakin sijaa lapsen oma-aloitteisuudelle ja toiminnalle. Myöhemmin opetusvälineitä Fröbelin luomista lähtökohdista kehitti edelleen Maria Montessori. Leikkilahjat (*Spielgaben*) sekä muut havaintovälineet ovat Fröbelille opettajaa, lasta ja opittavaa asiaa yhdistävä välikappale, Montessorille opettajan rinnalla yksi itsenäinen kasvatustekijä.

Avautuuko Fröbelin kasvatusteoria nykylukijalle?

Edelleen jää mietittävään se, että suomeksi ei ole saatavilla Fröbelin tekstejä – ylipäättäänkin varhaiskasvatuksen historiaa on niukalti käännetty suomen kielelle. Jos halutaan saada Fröbel kulumaan kasvattajien käsissä, joudutaan kysymään, miten Fröbel kääntyy nykylukijalle. Voiko paikoin raamatullisen tekstin tarjoilla ymmärrettävästi? Entä sitten, kun Fröbel kirjoittaa pelkästään pojista (*Knaben*)? Tekeekö hän sen periaatteessa vai ainoastaan ajan tavan mukaisesti poikakoulun opettajana? Osaako ja voiko nykylukija yleistää ajatukset lasten opettamiseen yleensä? Avoin kysymys on erityisesti se, miten kasvatuksen tavoitteen voi hahmottaa. Ellei kasvatuksen tavoitteesta muodostu periaatteellista konsensusta, mihin kasvatuksen voi sitten perustaa? Osittain Fröbelin kasvatusteoria on hyvin käytännöllistä ja tavallisiin perheisiin kohdistettua. Akateemisen varhaiskasvatuksen opetuksen kohdalla voikin nykyisin kysyä, mitä annettavaa kasvatustieteilijällä on perheille ja työntekijöille, jotka joutuvat alituisen ratkaisemaan pedagogisia ongelmia työnsä arjessa.

Fröbel ratkaisee kasvatuksen tavoitteen viittaamalla ikuisen lakiin, joka ilmenee niin luonnossa kuin ihmisen hengessä ja elämässä. Sama laki koskee yhtä lailla kasvavaa kuin kasvattajaa. Tuon lain perustana on kaikessa vaikuttava ykseys, joka Fröbelille on Jumala. Kuin kaikuna kielletystä Spinozan filosofiasta, Fröbel aloittaa pääteoksensa kirjoittamalla, että kaikki on lähtöisin Jumalasta – jokaisessa oliossa vaikuttaa jumalallinen olemus. Fröbel jatkaa, että ihmisen, kuten kaiken olevaisen, on kehitettävä jumalallista olemustaan mahdollisimman syvästi ja kaikinpuolisesti. Sen vuoksi ihmistä on myös kasvatettava. Lapsessa on siis jo kaikki itsessään, mutta samalla kaikki on kasvatuksen avulla tuotava esiin, jotta ihmisen olemus voi kehittyä kaikinpuolisesti. Fröbel yhdistää panteistisesti luonnon ja

Jumalan, ja asettaa niiden väliin yhtäläisyysmerkin. Fröbelin lähtökohta on idealistinen, mutta samalla uskonnon vaatimukset ovat hänelle luonnonlain vaatimuksia. Yhteiset lait voidaan käsittää kasvatuksen ja ihmisen sisäisen kasvun lähtökohdiksi. Miten tämä Fröbelin lähtökohta välittyy lukijalle, vai kompastuuko nykyihminen jo ensimmäisellä lukemallaan sivulla uskonnollisten ennakkoluulojen kivennipukkaan pääsemättä koskaan edemmäksi? Ratkaistavia ongelmia syntyy siitäkin, pitäisikö uudenaikaistaa (kuten uudessa raamatunkäännöksessä) ilmaisua, joka on paikoitellen kuin suoraa lainausta sunnuntaisaarnasta.

Kääntyykö Fröbelin kieli nykylukijalle?

Jos Fröbelin pääteosta *Die Menschenerziehung* kääntää nykysuomeksi, yllättyy siitä, miten helposti Fröbelin kummalliset lauseet sittenkin taipuvat suomen kielelle. Tuntuu kuin kulttuurimme välillä olisi runsaasti unohdettuja ajatuslainoja. Aika ja paikka saattavat joissakin kohdin tosin esittää arvoituksia kääntäjälle. Ympäristöön tutustumisen ohjelmassaan Fröbel esimerkiksi viittaa sellaiseen havainnoitavaan ilmiöön kuin *Bergrauch*, vuoren savu. Merkitystä voi ihmetellä, ellei joskus ole nähnyt sumun kohoavan korkean vuoren rinteeltä savun kaltaisena. Siinä missä amatöörikääntäjää tyydyttää ymmärrettävä ilmaus, oikea kielenkääntäjä joutuu ajattelemaan tehtävää laajemmin. Silloin Fröbelin dialektisen vastakainasettelun sisältämiä lauseita lukiessa nousee esiin vakava kysymys ymmärrettävyydestä ja autenttisesta tyylistä sekä niiden välisestä ristiriidasta. Jos halu pilkkoa virke palasiksi voittaa ja saa käännöksen lähenemään selkokieltä, voitetaanko sillä vai hävitetäänkö alkuperäinen tarkoitus? Joskus toivoo, että Fröbelillä olisi ollut jo omana aikanaan kustannustoimittaja, jolloin kääntäjän tehtävä nyt olisi helpompi. Mitä aspekteja tulisi siis ottaa huomioon siirrettäessä kasvatustieteen klassikkoa *Die Menschenerziehung* suomen kielelle?

Friedrich Fröbelin klassikkoteos julkaistiin ensimmäisen kerran vuonna 1826 keskellä eurooppalaisen kulttuurihistorian dramaattisia vaiheita Napoleonin sotien koettelemassa hajanaisessa Saksassa, joka kuitenkin romantiikan ihanteiden mukaisesti haaveili yhtenäisestä kansallisvaltiosta. Nämä ajan romanttiset ja idealistiset virtaukset heijastuivat myös Fröbelin käsitykseen ihmisestä, luonnosta ja kasvatuksesta, jotka kiteytyivät hänen pääteoksessaan.

Ehkä tärkein käännösteoreettisista ikuisuuskyseksistä käsittelee alkutekstin (saksaksi *Ausgangstext*, AT) ja käännöksen eli kohdetekstin (*Zieltext*, ZT) välistä suhdetta, jonka pohdinta nousee olennaisesti esille myös siirrettäessä kasvatustieteen klassikkoteosta *Die Menschenerziehung* saksasta suomen kielelle. Alkutekstiksi kutsutaan käännettävää, lähtökulttuurin vastaanottajille syntynyttä tekstiä, jonka pohjalta kääntäjä luo kohdekulttuurissa toimivan kohdetekstin niin, että näiden kahden välille syntyy jonkinlainen – esimerkiksi sisällön, muodon tai tyylin – samankaltaisuus. Pohjimmiltaan kaikki kääntäminen lähtee tästä pyrkimyksestä ekvivalenssiin, jota saksalaisen käännöstieteen saralla on tarkemmin määritellyt ja eritelty muun muassa Koller (2004, 343–354).

Käsittelemämme alkuteksti on siis aikansa ja kulttuurinsa lapsi, laaja kasvatuksen suunnitelma, jossa yhdistyvät Fröbelin tavoitteet välittää tietoa, ilmaista itseään värikkäästi sekä samalla vaikuttaa lukijaan laajemmalla yhteiskunnallisella tasolla. Fröbelin teoksessa kiteytyvät täten Katharina Reißin (1971, 33) tekstitypologian kolme aspektia, jotka saattavat elää rinnakkain samassa tekstissä eri painoituksin: 1) informatiivinen eli asiakaskeinen, 2) ekspressiivinen eli muotokeskeinen ja 3) apellatiivinen eli vaikutukseen pyrkivä tekstityyppi. Skoposteorian mukaan tekstit syntyvät edellä mainittuihin eri tarkoituksiin eli skopoksiin, jolloin ne vaativat myös erilaisia käännösratkaisuja.

Reiß (ks. myös Reiß & Vermeer 1991) painottaa (perinteistä) alkutekstin merkitystä, kun taas Holz-Mänttärin (1984, 31) radikaalin näkemyksen mukaan alkutekstin puutteet voidaan jopa korvata muilla tiedoilla. Nord (1995, 1998) asettuu kahden edellisen väliin kuvatessaan lojaalisuutta alkutekstin kirjoittajaan, toimeksiantajaan sekä kohdeyleisöön nähden kääntämisen kaikkein tärkeimpänä tavoitteena. Parhaimmillaan kääntämisestä muodostuu hermeneuttinen ymmärryksen kehä (Nord 1995, 39), jossa koko prosessin ajan pysyy mielessä sekä lähtö- että kohdekulttuurinen tilanne. Painotuksesta riippuen käännösstrategia suosii joko alku- tai kohdetekstiä (retrospektiivinen vs. prospektiivinen käännöstyppi; Nord 1998, 142).

Edellä kuvattua jakoa heijastelee myös toinen käännöstieteen ikuisuuskyseminen: kääntääkö vieraannuttavasti eli alkutekstin merkitystä korostaen (*Verfremdung*) vai kotouttavasti eli kohdekulttuurin tilannetta painottaen (*Einbürgerung*; ks. esim. Schreiber 1993, 73–76)?

Kääntäjän aktiiviset strategiset valinnat pohjaavat aina hänen käsityksiinsä käännettävän tekstin kirjoittajasta ja tämän tarkoitusperistä, alkutekstin kontekstista, lähtö- ja kohdekielisistä vastaanottajista, tärkeimmistä säilytettävistä piirteistä (so. invarianteista; ks. Schreiber 1993) ja niin edelleen. Sama lähtöteksti voidaan kääntää hyvinkin eri tavoin kohdekulttuurisesta tilanteesta ja yleisöstä riippuen, kuten Fröbelin englannin- ja ruotsinkielinen käännös osoittavat. Amerikkalaisen (syntyjään sveitsiläisen) W. N. Hailmannin käännös *The Education of Man* (2004, julkaistu alun perin 1905) edustaa retrospektiivistä, vieraannuttavaa käännöstyppiä, jossa pysytään uskollisena alkutekstin kielenkäytölle, kuten lauserakenteille. Ruotsalainen, kotouttavampaa strategiaa noudatteleva käännös *Människans fostran* (1995, toim. Jan-Erik Johansson) pyrkii taas saavuttamaan kohdeyleisönsä luopumalla alkutekstin kompleksisista virkerakenteista ja osittain Fröbelille tyypillisestä toistosta. Jälkimmäisen käännöksen erikoislaatuisuudesta kieli kuitenkin se, että alkuperäistä kääntäjää ei tunneta, vaan vuoden 1995 versio perustuu 1920-luvulla julkaistuu käsikirjoitukseen, joskin joitakin osioita on käännetty uudelleen ja alun perin kääntämättä jätetyt luvut (67–72) on ruotsinnettu ensimmäistä kertaa (Johansson 1995, 22–23).

Die Menschengenerziehung -teoksen pukeminen suomalaiseseen asuun vaatii siis kääntäjältä pohdintaa, valintoja sekä (varsinkin usean kääntäjän tehdessä yhteistyötä) myös kieli- asun, käsitteistön ja tyylin yhdenmukaistamista. Erityisen haasteelliseksi osoittautuu kieli, jossa heijastuvat yhtäältä saksan kielen mutkikas perusrakenne ja saksalaiselle tieteelliselle kirjoittamiselle tyypilliset normit sekä toisaalta Fröbelin oma rikas tyyli. Missä määrin Fröbelin kielelliset valinnat oikeastaan pohjaavat saksan kielen monimutkaisuuteen tai ajalle spesifiseen kielenkäyttöön, ja missä määrin taas hänen omaan kielitajuunsa? Onko kääntäjällä oikeus lähestyä alkutekstiä kotouttavalla, prospektiivisellä otteella, mutta kirjoittajan yksilölliset, ekspressiiviset tyylipiirteet hyläten? Pysyäkö uskollisena alkuperäiselle – lähes mahdottomalle – rakenteelle, joka kenties kalskahtaa vieraalta nykylukijan korvaan, vai tehdäkö itsenäisiä luovia ratkaisuja, joiden avulla ehkä päästään lähemmäs kohdekulttuurin kielenkäyttöä? Saako hankalasti lähestyttävä kieli olla esteenä hyvien ja nykyhetkelläkin varhaiskasvatukselle olennaisten ajatusten välitykselle; onko siis tavoitteena laaja lukijakunta vai pieni tutkijaeliitti? Ja viimeisenä vaan ei vähäisimpänä tulee esittää kysymys: Löytääkö kyseinen käännös kustantajaa?

Kääntäjä ei siis käännä vain kieltä, vaan ajatuksia, laajoja käsitteistöjä, kokonaisia kulttuureja. Tämän vuoksi käännösprosessin aikana peilauksen kohteena ovat alku- ja kohdetekstin tai -kulttuurin lisäksi myös kääntäjät omine motiiveineen ja valintoineen. Siksi vastaukset käännösstrategisiin kysymyksiin muotoutuvat aina lopullisesti vasta käännöstyön edetessä.

Tyydytäänkö kuoriin vai palataanko alkulähteelle?

Fröbelin alkuperäiset ajatukset ovat hautautuneet jättäen jälkeensä vain joitakin muotoja ja kuoria, niin kuin yleensä käy silloin, kun tavoitteet hämärtyvät ja muotoja ylläpidetään periaatteella ”näin meillä on aina tehty”. Selviämmekö ylipäättään kasvatuksen teoriassa ilman filosofista pohdintaa ihmisen olemuksesta ja kasvatuksen tavoitteesta? Tarvitaanko filosofiaa opettamaan, että on olemassa kysymyksiä, joita emme koskaan voi ratkaista lopullisesti, ja että kuitenkin juuri niiden kysymysten kysyminen on lopulta merkityksellistä? Jos vastaus on myönteinen, se puoltaa myös Friedrich Fröbelin teosten ilmestymistä suomenkielisinä laitoksina ja samalla keskustelua ja ratkaisuja käännöstyön toteutuksesta.

Lähteet

- Fröbel, Friedrich 1982 [1826]. *Ausgewählte Schriften. Zweiter Band. Die Menschenerziehung*. Erika Hoffman (Hrsg.). Stuttgart: Klett-Cotta.
- Fröbel, Friedrich 1926 [1826]. *Die Menschenerziehung, die Erziehungs-, Unterrichts- und Lehrkunst, angestrebt in der allgemeinen deutschen Erziehungsanstalt zu Keilhau*. Leipzig: Philipp Reclam.
- Fröbel, Friedrich 1995. *Människans fostran*. Redigerad av Johansson, Jan-Erik. Lund: Studentlitteratur.
- Fröbel, Friedrich 2003. *Autobiography of Friedrich Froebel*. Translated and Annotated by Emilie Michaelis and H. Keatley Moore. Reprinted from the 1908 edition. Honolulu: University Press of the Pacific.
- Fröbel, Friedrich 2004. *The Education of Man*. Translated by W. N. Hailmann. Reprinted from the 1905 edition. Honolulu: University Press of the Pacific.
- Hebenstreit, Sigurd 2003. *Friedrich Fröbel - Menschenbild, Kindergartenpädagogik, Spielförderung*. Jena: Garamond.
- Heiland, Helmut 1989. *Die Pädagogik Friedrich Fröbels. Aufsätze zur Fröbelforschung 1969-1989*. Hildesheim: Georg Olms Verlag.
- Heiland, Helmut 1998. *Die Spielpädagogik Friedrich Fröbels*. Hildesheim: Georg Olms Verlag, 302–357.
- Heiland, Helmut 2004. *Die Konzeption des Sachunterrichts bei Fröbel (1782-1852)*. In: Kaiser, Astrid./Pech, Detlef. (Hrsg.): *Geschichte und historische Konzeptionen des Sachunterrichts*. Baltmannsweiler: Schneider, 69–72
- Hoffman, Erika 1984. *Fröbelbibliographie*. In *Friedrich Fröbel: Kleine Schriften und Briefe von 1809-1851*. Pädagogische Texte. Wilhelm Flitner. Stuttgart: Klett-Cotta, 183-202.
- Holz-Mänttari, Justa 1984. *Translatorisches Handeln*. Suomalaisen tiedeakatemia toimittua 226. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.
- Jauhiainen, Annukka 2008. *Metodologinen keskustelu eurooppalaisissa kasvatuksen historian lehdissä*. *Kasvatus & Aika -verkkojulkaisu* 2 (2) [www.lähde]. <http://www.kasvatus-ja-aika.fi/site/?lan=1&page_id=176> (Luettu 24.4.2009).
- Jauhiainen, Ilmari 2006. *Johdanto*. Teoksessa *Johan Gottlieb Fichte. Tiedeopin perusta*. Suomentanut ja selitykset laatinut Ilmari Jauhiainen. Helsinki: Gaudeamus, 7–29.
- Johansson, Jan-Erik 1995. *En introduktion till Fröbel*. In *Fröbel, Friedrich, Människans fostran*. Lund: Studentlitteratur, 7–29.
- Koller, Werner 2004. *Der Begriff der Äquivalenz in der Übersetzungswissenschaft*. *Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft* 26 (1). Berliini: Walter de Gruyter, 343–354.

- Lujala, Elise 2008. Suomen julkisen varhaiskasvatuksen peruskiviä. Teoksessa Aili Helenius & Riitta Korhonen (toim.). Pedagogiikan palikat. Johdatus varhaiskasvatukseen ja -kehitykseen. Helsinki: WSOY Oppimateriaalit, 203–214.
- Mitzenheim, Paul & Autorenkollektiv 1982. Das Erbe Friedrich Fröbels in unserer sozialistischen Heimat. Sonneberg: Rat des Kreises Neuhaus am Rennweg, 75–80.
- Nord, Christiane 1995. Textanalyse und Übersetzen. Theoretische Grundlagen, Methoden und didaktische Anwendungen einer übersetzungsrelevanten Textanalyse. 3. painos. Heidelberg: Groos.
- Nord, Christiane 1998. Ausrichtungen an der zielkulturellen Situation. In Snell-Hornby, Mary (Ed.), Handbuch Translation. Tübingen: Stauffenberg Verlag, 144–147.
- Reiß, Katharina 1971. Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik. Kategorien und Kriterien für eine sachgerechte Beurteilung von Übersetzungen. München: Hueber.
- Reiß, Katharina & Vermeer, Hans J. 1991. Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie. 2. painos. Linguistische Arbeiten 147. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Schreiber, Michael 1993. Übersetzung und Bearbeitung. Zur Differenzierung und Abgrenzung des Übersetzungsbegriffs. Tübingen: Narr Verlag.
- Stanford Encyclopedia of Philosophy 2009. Verkkojulkaisu [www.lähde]. <<http://plato.stanford.edu/entries/schelling/#1>> (Luettu 7.7. 2009).
- Steffen, Kublik 2009. Die Universität Jena und die Wissenschaftspolitik der ernestinischen Höfe um 1800. Wissenschaftliche Beiträge aus dem Tectum Verlag, Reihe Geschichtswissenschaft. Band 6. Marburg: Tectum Verlag.
- Öman, Brita-Lena 1991. Fröbels lekteori och lekgåvor. Lund: Studentlitteratur.

YT Aili Helenius toimii varhaiskasvatuksen professorina Turun yliopistossa.

FM Anu Lehtomäki työskentelee freelancer-kääntäjänä Porvoossa.